

1. Slovní druh

- a. Sloveso
- b. Částice
- c. Citoslovce

SSJČ hodnotí heslo „prosím“ samostatně neuvádí, v rámci hesla „prositi“ je uvedena poznámka: *prosím* s oslabeným významem blízkým **příslovci** a **citoslovci** vyjadřuje a) zdvořilý souhlas: *mohou odejít? Prosím*; b) zdvořilostní otázku: *prosím? Nerozuměl jsem*; c) formální zdvořilosti: *prosím ano; Kdy? Dnes prosím*. Dále: *prosím tě, prosím vás* v platnosti blízké citoslovci vyjadřují údiv, upozornění ap.: *prosím tě, jak je to možné?* (IV, s. 466).

SSČ hodnotí slovo *prosím* jako **částici** přitakací ve významu „ano“, částice navazovací (*prosím vstupte; Prosím? Nerozuměl jsem*.) nebo částice citová, nejčastěji zdůrazňovací (a to *není prosím všechno*).

2. Zvuková realizace

- a. Rozdílná intonace a melodický průběh (srov. slangové 'sím)
- b. rozdílný může být i přízvuk (ve speciálních případech dokonce i na druhé slabice) – *prosííím?* (údiv, nedůvěra, překvapení)
- c. ostrým vyražením se zvyšuje naléhavost vyjádření (přines mi tu kravatu, *prosím!*) srov. Pomalu a měkce: přines mi tu kravatu, *prosím*.

Tyto způsoby zvukové realizace jsou často pevně spjaty s jednotlivými významy a funkcemi výrazu *prosím*; zde však zatím nemůžeme zvukovému rozboru věnovat potřebnou pozornost. Stejně tak systematicky nesledujeme kvantitu výslovnosti samohlásky ve druhé slabice, tedy rozdíl mezi korektní spisovnou výslovností *prosím* a neformální výslovností *prosim*. (Bez ohledu na kvantitu samohlásky však někdy mluvčí vyslovuje výraz *prosím* – zvláště jeho druhou slabiku – s určitým protažením; protahovaná výslovnost tu může signalizovat např. údiv, překvapení, nedůvěru atd.)

Funkce a významy (podle J. Hoffmannové)

Za nejméně příznakový můžeme pravděpodobně považovat výskyt *prosím* ve výpovědích, kde má svou původní slovnědruhovou platnost slovesného tvaru a je nositelem komunikační funkce **prosba**, resp. **žádost o něco**.

- I. Zde se dostáváme k tzv. řečové etiketě. Užití výrazu *prosím* se liší kdo ke komu tento výraz použije. Předpokládejme dva účastníky dialogu a to ve vztahu nadřazený - podřízený, tj. nezávislý – závislý (asymetrie sociálních statusů).
- a) Mluvčí, který zastupuje podřízenou pozici, formuluje obvykle svou prosbu či žádost tak, že v ní výraz *prosím* kromě této základní komunikační funkce, v níž vystupuje jako performativum ¹(„*tímto vás prosím, abyste...*“), plní navíc ještě funkci intenzifikační.

Tato funkce je spojena i s určitým způsobem zvukové realizace tohoto výrazu

¹ **slovesa**, která svým pronesením zahrnují vedle vlastní informace i provedení svého obsahu. Např. *Varuji tě, abys tam nechodil*

- speciálním způsobem („žadonivě“) vyslovené *prosím*, navíc někdy ve spojení *moc vás prosím, prosím vás pěkně...*, zesiluje naléhavost prosby, apelu na vstřícnost a ochotu nadřazeného partnera.

Kdo: Mluvčí, který zastupuje podřízenou pozici

Komu: nadřízenému

Funkce: komunikační, intenzifikační

Význam: prosba, apel

- b) Mluvčí** s vyšším sociálním statutem se výrazem *prosím* obrací k podřízenému nebo závislému partnerovi se zdvořilou, distancovanou prosbou, nebo spíše se žádostí a ještě častěji s rozkazem, příkazem nebo zákazem (např. příkaz šéfa sekretářce *Opište mi to, prosím vás!*). V tomto příkladu je výraz *prosím* nositelem určitého zmírnění kategorického příkazu nebo zákazu, zároveň však prokazuje formální zdvořilost a určitý distanc (podobně i v obchodních dopisech a jiných písemnostech administrativního stylu: *odpovězte prosím obratem*). V těchto případech má *prosím* funkci podněcovací.

Kdo: Mluvčí s vyšším sociálním statutem

Komu: podřízenému

Funkce: komunikační, informační, podněcovací

Význam: distancovaná prosba, zákaz, rozkaz, příkaz, formální zdvořilost

II. Prosba o dovolení, odpuštění

Zvláštní druh prosby představuje prosba a) o dovolení, b) o odpuštění (tj. omluva). Jedná se o speciální podtyp žádosti, protože u něj očekáváme zautomatizovanou odpověď, výraz A a výraz B tvoří obsahově pragmatický celek. První replika plní funkci komunikační (*dovolte prosím, abych...; promiňte prosím; nezlobte se prosím*), následuje odpověď a to jako projev souhlasu se žádostí či prosbou, jako výraz dovolení či odpuštění, prominutí (zde ve stejné platnosti s *nic se nestalo, to nic*).

Kdo: závislý
Komu: nezávislému
Funkce: komunikační
Význam: souhlas s prosbou,
dovolení, odpuštění

Tento typ žádosti lze formulovat i jinak, bez užití výrazu *prosím* (např. **dovolíte, abych...?; mohl bych...?; můžu...?; směl bych...?**); *prosím* se pak ukazuje v odpovědi (např. jistě, prosím; ano prosím, prosím...).

Kdo: nezávislý
Komu: závislému
Funkce: komunikační
Význam: souhlas s prosbou,
dovolení, odpuštění

Prosím, prosím ve významu „jen si poslužte“, „jen si to zkuste“, „mně to vůbec nevadí“. Značí distanc, odtažení, někdy až pohrdání: „jak myslíte, ale já s tím nechci mít nic společného“.

Kdo: X
Komu: Y
Funkce: komunikační
Význam: pohrdání, odtažení,
distancování

Rovněž na **neverbální podnět** (zaklepání na dveře) mluvčí reaguje svolením ke vstupu a zároveň pozváním: *Prosím* (vstupte, pojd'te dál). Stejně tak v případě, když si chci nabídnout občerstvení a obsluhující úslužně odpovídá *Prosím*.

Kdo: nezávislý
Komu: závislému
Funkce: komunikační, výzvová
Význam: výzva, apel, pozvání,

Smím prosit? (s elipsou spojení *o tanec*) zní odpověď *Prosím*. Partner skutečně prosí, žádá partnerku o tanec, kdežto reagující partnerka rozhodně neprosí, ale svoluje, dovoluje → **sémantický paradox**.

III. Tak prosím, prosím (učitel – zkoušený žák)

Osoba s vyšším sociálním statutem (učitel ve vztahu ke skupině dětí nebo ke zkoušenému studentovi), resp. osoba vybavená momentální situační nadřazeností (organizátor, pořadatel) se snaží urychlit průběh určité akce, pohyb partnera, resp. urychlit rozhovor, pohnout partnera k rychlejší reakci, k odpovědi. *tak prosím*, kde se výraz *prosím* nezřídka opakuje: *tak prosím, prosím...* (ve významu „rychleji“, „pokračujte“, „tak už odpovězte“).

Z hlediska výstavby verbálního dialogu tu má *prosím* platnost iniciační (platnost výzvy, podnětu); zároveň však představuje reakci na určité jednání partnera, či spíše na nedostatek jeho aktivity.

Kdo: osoba s vyšším sociálním statutem

Komu: osoba s nižší situační nadřazeností

Funkce: komunikační, podněcovací

Význam: urychlení průběhu, apel k vyvolání reakce, pobídka, výzva

IV. Tak prosím vás (přednášející – posluchači)

V jiných situacích se setkáváme s podobným, avšak zvukově jinak realizovaným spojením *tak prosím vás...* Zaznívá obvykle z úst učitele, lektora, přednášejícího jako prostředek, který se podílí na budování kontaktu s posluchači. Jde vlastně o prostředek řečnické výstavby, dialogizace monologického projevu. *Prosím* se tu vyskytuje ve výzvodé funkci; mluvčí zde vyzývá hlavně k pozornosti, spolupráci, snaží se nastolit kooperativní vztah. Kromě toho může *tak prosím vás...* fungovat i jako členicí signál, prostředek, který se podílí na rozčlenění projevu (uvádí nová dílčí témata, nové body výkladu).

Kdo: osoba s vyšším soc. statutem

Komu: posluchačům

Funkce: výzvodá, členicí

Význam: dialogizace monologu, zapojení do komunikace, navázání vztahu, členicí prostředek

V. **Prosím vás (političtí rivalové)**

Od předchozího užití se liší *prosím vás* v dalším typu výzvných situací, kde rovněž nejde o skutečnou prosbu, ale spíše o apel na partnery ve smyslu domluvy. Představuje reakci mluvčího na chování partnerů (např. na jejich nepozornost, na to, že s ním partneři projevují nesouhlas nebo mu zřejmě nerozumějí, že vznášejí dotazy nebo námitky, že jeho předchozí sdělení zpochybňují). Mluvčí cítí, že v komunikaci něco „skřípe“, neprobíhá podle jeho představ; svým aplovým, domlouvajícím *prosím vás* se snaží průběh komunikace regulovat, zvrátit ve svůj prospěch, přesvědčit partnery. (Takovým *prosím vás* často začínají vystoupení politických rivalů ve vzrušených, prestižních veřejných debatách, např. v televizních diskusích.)

Kdo: přednášející

Komu: posluchači

Funkce: komunikační,
usměrňovací

Význam: apel po domluvě, reakce
mluvčího na chování posluchačů,
regulování, přesvědčování

VI. ***Prosím?* ve funkci zdvořilého dotazu**

Při nepochopení partnerovi – znamená „nerozumím“, „nerozuměl jsem“ nebo „neslyšel jsem dobře“ a je synonymní s *co? cože? jak(že)? co říkáš? co jsi říkal?* Jde o reakci na předchozí repliku partnera (a na vlastní nepochopení této repliky), avšak zároveň i o iniciaci opakování této repliky, o výzvu k jejímu opakování.

Kdo: X

Komu: Y

Funkce: zdvořilý dotaz

Význam: nerozumím, neslyšel
jsem dobře, potřebuji to zopakovat

VII. **Prosíííím? (nevěřicně)**

Další způsob užití *prosím* (obvykle s protažovanou výslovností, se zdůrazněním) je předchozímu podobný. Nejde však o nepochopení. Komunikační partner

porozuměl, ale informace je pro něj překvapivá, naplňuje ho nedůvěrou, proto iniciuje zopakování, upřesnění.

- spíše hodnocení negativní („to snad ne“; „to snad špatně slyším“; „to snad nemyslíš vážně“; „tomu mám věřit?“)
- může však být i výrazem překvapení ve smyslu pozitivním („tomu raději nechci věřit“; „bojím se tomu uvěřit“).

Kdo: X

Komu: Y

Funkce: upřesňovací

Význam: reakce na překvapivé, neuvěřitelné sdělení, hodnotící, upřesňovací

VIII. Zamysli se nad tím, jsem udiven

Mluvčí reaguje na něco překvapivého, co zažil nebo se dověděl, informaci nebo zážitek však nemusel získat z partnerovy předcházející repliky ani v rámci téhož dialogu. Proto mluvčí tuto reakci nekombinuje s výzvou, aby partner opakoval předchozí repliku, ale spíše s podnětem partnerovi, aby se nad touto překvapivou skutečností zamyslel, podivil apod.: *Prosím tě, ono mi to vyšlo!* (reakce: „to se divím“, „sám jsem překvapen“; podnět: „představ si“); *Prosím vás, to chcete opravdu udělat?* (reakce: „to se vám divím“, „to vás obdivuji“; podnět: „neměl byste se nad tím ještě zamyslet, rozmyslet si to, upustit od toho. Může být míněno pozitivně i negativně.

Kdo: X (na základě předchozí zkušenosti)

Komu: Y

Funkce: komunikační, výzvodá

Význam: překvapení, podnět k zamyšlení

IX. Zdvořilostní reakce (děkuji – prosím)

Vysloveně reaktivní charakter už má *prosím* jako elementární zdvořilostní reakce na poděkování – tj. *prosím* plní obdobnou funkci jako *není zač, rádo se stalo...*

Funkce: zdvořilostní

Význam: vyjádření vděčnosti

X. Ale prosím vás (výhrady)

Komunikační funkci *ale (no) prosím tě/vás* bychom mohli nejspíše označit jako výtku, výčitku či napomenutí. Mluvčí (obvykle z mírně nadřazené pozice – viz např. rozhovory rodičů s dětmi) se pozastavuje nad názory nebo jednáním partnera, má k nim výhrady, distancuje se od nich

Kdo: mluvčí se silnějším soc. statutem

Komu: komunikační partner s nižším soc. statutem

Funkce: komunikační

Význam: výtku, výčitku, napomenutí, výhrady, ale prosím tě tu znamená přibližně „jak můžeš něco takového říct (myslet si, udělat)?“

XI. Ale prosím vás (symetrické vztahy)

Prosím tě může být také reakce skoro až rozhořčená, pobouřená, jedná se o námitky, odmítnutí partnerova názoru či jednání, projevu nesouhlasu s partnerem. Toto užití je přirozené hlavně v situacích se symetrickým, vyrovnaným, často až **důvěrným vztahem účastníků rozhovoru**, např. ve výměnách názorů manželských partnerů: *Proč bych tam prosím tě chodil? Jaks to mohla prosím tě udělat?*

Kdo: partner

Komu: partner

Funkce: komunikační

Význam: výtka, výčitka,
napomenutí, výhrady, odmítnutí

XII. Zadostiučinění *No prosím!*

Prostřednictvím zvolání *no prosím!* projevuje mluvčí své uspokojení, případně zadostiučinění („tak přece“, „došlo na má slova“, „vývoj událostí mi dal za pravdu“); jeho předpoklady se potvrdily nebo byly dokonce překonány, reakce může do jisté míry obsahovat i prvek radostného překvapení, obdivu, uznání.

Kdo: X

Komu: neurčeno

Funkce: výzvodá

Význam: uspokojení,
zadostiučinění, uznání, obdiv

- XIII. Poslední způsob užívání výrazu *prosím*, který zde chceme uvést, nebyl získán analýzou současných mluvených textů, neboť (podobně jako v případě 7.) jde o úzus výrazně zastaralý. Máme na mysli reaktivní, konvencionalizované a **neustále opakované užívání *prosím* na počátku replik osob s nižším sociálním statutem**(žáků ve vztahu k učiteli, služebných ve vztahu k zaměstnavatelům). Toto ponížené, mechanické *prosím ano, prosím ne...* sloužilo jako **výraz úcty k nadřízenému, poslušnosti, úslužnosti, ochoty, často také servilnosti nebo ušlápnutosti; bylo spojeno s určitou sociální situací a životním stylem. V umělecké literatuře se *prosím* v této funkci využívá jako prostředek parodie, karikatury.** Uvedeme aspoň malou ukázkou dialogu ředitele se žákyní v knize P. Kohouta *Nápady svaté Kláry* (Praha 1991):

„*Tak dalaš jim ty příklady, nebo nedala?*“

„*Prosím dala.*“

„*Mohla bys nám teda vysvětlit, jak jsi na ně přišla?*“

„*Prosím mohla.*“

„*No tak nám to vysvětli!*“

„*Prosím, mě to napadlo.*“

- XIV. Na závěr se ještě chceme pro ilustraci zmínit o několika příznačných, běžných komunikačních situacích, jejichž průběh je do značné míry ustálený; důležitou součástí tohoto stereotypu, komunikačního rituálu je přitom i výraz *prosím*. Jsou to např.

a) **telefonické rozhovory**, kde se výraz *prosím* často podílí na počáteční fázi vzájemné **identifikace partnerů** a na **navázání kontaktu**. Reaktivní *prosím* funguje v replice

volaného účastníka jako signál „**jsem zde**“, může se dostávat do různých kombinací se jménem volaného a je nepochybně vhodnější a *zdvořilejší než známé* haló;

b) rozhovory při nákupech, v restauracích apod. mezi personálem a zákazníky; zde se *prosím* vyskytuje v několika funkcích, v různých fázích dialogu:

- **prodavačka** (nebo vrchní, číšník, obsluhující osoba) **reaguje na příchod zákazníka**, svým *prosím* s ním **navazuje kontakt, projevuje profesionální ochotu, připravenost** („jsem vám k službám, k dispozici“); podobnou funkci mohou splnit výrazy *co si budete přát? jaké máte přání?* apod.;
- **zákazník** nebo host **vysloví své přání** obvykle rovněž za pomoci zdvořilého *prosím, prosím vás, prosil bych*;
- **obsluhující osoba plní přání hosta a předkládá požadované, objednané** (zboží, pokrmy, nápoje); tuto akci opět doprovází **úslužným prosím**, tj. sémanticky do značné míry vyprázdněným **zdvořilostním signálem**, který do jisté míry plní funkci **nabídky**;
- v závěru interakce, při ukončování kontaktu **reaguje obsluhující osoba na poděkování hosta**, resp. zákazníka opět výrazem *prosím*, tj. standardizovaným **zdvořilostním prostředkem**;

c) diskuse a pracovní porady řízené jedním z účastníků.

- **mluvčí se prostřednictvím prosím? táže**, když některému z účastníků debaty **nerozumí**;
- vyzývá přítomné (ve chvíli, kdy sám domluvil), **aby se vyjádřili**: *(tak) prosím*;
- **uděluje slovo zájemcům**, kteří se hlásí, **dovoluje jim vstoupit do komunikace**;
- někdy také **kolegy okřikuje, překřikuje, napomíná** (ev. dává najevo, že si sám chce ještě podržet slovo): *prosím vás...*

Zde se tedy slůvko *prosím* výrazně podílí na fungování tzv. turn-taking mechanismu, který umožňuje **střídání replik jednotlivých partnerů** v dialogu.

Závěr: Už autoři SSJČ věnovali při výstavbě hesla *prositi* značnou pozornost pragmatickým významům tvaru *prosím*, který v češtině žije do značné míry svým vlastním, na původním slovese nezávislým životem. Detailní sémanticko-pragmatická analýza přináší bohaté spektrum funkcí a významů, které někdy i překračují základní rámec výzvy, apelu: **výraz prosím v příslušných kontextech vyjadřuje prosbu, žádost (ale i rozkaz, zákaz, příkaz), nabídku, pobídku, pokyn, pozvání, domluvu, výtku, výčitku, napomenutí; otázku i souhlas (přítakání), svolení, dovolení, ale i námitku, nesouhlas, odmítnutí; údiv, překvapení, radost, obdiv, uznání, zadostiučinění i nedůvěru, pochybnosti, kritiku. Stává se prostředkem zdůraznění, řečnické výstavby i rozčlenění projevu.**

Za samostatnou analýzu by dále stála míra zdvořilosti spojená s jednotlivými typy užití *prosím* a konečně i otázka, kdy a nakolik se sémantické i pragmatické rysy nesené výrazem *prosím* stírají a kdy se z *prosím* stává významově **vyprázdněný prostředek vycpávkové povahy**.